

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Проблеми історії України

Борейко Ю.Г.

Народне християнство в середовищі соціальних груп Київської Русі
(друга половина IX – середина XIII століть)..... 5

Горук А.І.

Інституціоналізація та розвиток національно-культурного руху поляків на Буковині
у складі Австро-Угорської монархії (50-ті – 80-ті рр. XIX ст.)..... 9

Седляр О.В.

Вплив радикалів на громадську діяльність і світогляд Андрія Чайковського
(90-ті роки XIX ст.)..... 16

Харук А.І.

Діяльність Ф.Ф. Терещенка у галузі авіації..... 21

Дем'янюк О.Й.

Набуття галицькими організаціями “Січ” військово-підготовчого спрямування
напередодні Першої світової війни 25

Ігнатуша О.М.

Руйнація конфесійної мережі в Україні 20–30-х років XX ст.:
реалізація проекту безрелігійного суспільства..... 31

Архівні матеріали

З епістолярної спадщини М.П. Драгоманова Переднє слово, підготовка та український переклад текстів, примітки Ірини Щукіної	194
--	-----

РОЗДІЛ ІІІ. ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Арцишевська М.Р. Філософсько-педагогічні проблеми представлення суспільних знань у змісті сучасної шкільної освіти	204
Бондарук С.О. Консоціативна демократія і проблема етнокультурного визнання: до порівняльного аналізу теорій та моделей мультикультурного суспільства	212
Головей В.Ю. Естетичний дискурс протестантської теології: проблема статусу релігійного мистецтва	219
Колосок Т.С. Полікультурність на чеських теренах: культурологічний аспект	225
Кондратик Л.Й. Проблема “культури і релігії” у спадщині діячів українського національного відродження	230
Кондратик О.В. Михайло Грушевський про передхристиянський етап релігійного життя українського етносу	236
Кресак Ю.Ю. Поєднання західних та східних філософських традицій у проповідях І. Галятовського	241
Огнев'юк В.О. У пошуках виховного ідеалу	248
Петрова І.М. Ісихазм як релігійно-духовний чинник формування православної духовності	252
Сичевська-Возняк О.М. Природа зла та справедливості у філософській традиції античності (До питання про генезис проблеми теодицеї)	257
Сокол В.А. Соціально-філософські аспекти процесу персоніфікації суб'єкта історії	263

11. Сумцов Н.Ф. Иоанникий Галатовский.– Киевская старина.– 1884.– № 1.– С. 1–20.
12. Фетисов І. Збірник легенд Агапія Критянина... в українському та московському письменстві та народній словесності // Зап. іст.-філол. відділу ВУАН, 1928.– 1929.– Кн. 19.– С. 192.
13. Харлампович К.В. Малорусское влияние на великорусскую церковную жизнь.– Казань, 1914.– Т. I.– С. 420, 429.
14. Stanislaw Grodzicki (1541–1613). O straszliwym sądzie Pańskim, na pierwszą Niedziele Adwentu, kazanie.– Kraków, 1903.– P. 267.
15. Donohue J.W. Jesuit Education. An Essay on the Foundations of Its Idea.– N. Y., 1963.– P. 135, 137.
16. Misiurek J. Historia i teologia polskiej duchowości katolickiej.– Lublin, 1994.– Т. I.– S. 272.– P. 253.

УДК 37.017

В.О. Огнев'юк – кандидат філософських наук, заступник міністра освіти і науки України

У пошуках виховного ідеалу

Роботу виконано в Міністерстві освіти і науки України

Висвітлено актуальні проблеми виховання молоді в умовах суспільних трансформацій та формування нової культури.

Ключові слова: навчання, виховання, мораль, духовність, гармонія, етизація, цінності, ідеал, культура, сталий розвиток.

Ohnevjuk V.O. In search of educational ideal. The article is dealt with actual problems of upbringing of youth under social transformations and new culture formation.

Key words: teaching, upbringing, spirituality, morality, harmony, values, ethical standards, ideal, culture, stable development.

Суспільно-економічні та політичні трансформації кінця ХХ – початку ХХІ століття в Україні, зумовлені розпадом Радянського Союзу й утворенням незалежної держави, перехід від планової економіки до ринкових відносин, формування ринку власності й пов'язані з ним зміни соціальної структури суспільства істотно змінили середовище, у якому виховується нинішнє молоде покоління.

Відхід від моноідеології та комуністичної моралі, ціннісний плюралізм, соціальна стратифікація громадян, загострення соціальних проблем у перехідний період вимагають від філософів і педагогів адекватних відповідей на виклики часу.

Загальна проблема сучасної теорії виховання під кутом зору соціальної філософії визначається саме відповіддю на запитання: чи сформовано суспільний ідеал виховання в нових умовах; чи відповідає система освіти на моральні виклики часу?

У сучасній філософсько-педагогічній літературі ведеться плідна дискусія щодо гуманізації та гуманітаризації освіти, про національне й патріотичне виховання (див. праці В. Андрущенко, І. Бега, Л. Губерського, І. Зязюна, М. Євтуха, В. Кременя, Ф. Кирилюка, М. Михальченка, І. Надольного, О. Савченко, В. Ткаченка та інших [1–9]). Праці названих авторів є методологічною і джерельною базою досліджень.

Водночас дещо забувається спадщина класичних шкіл освіти, які наполягали на єдності моральних, ментальних й освітніх цінностей у виховному ідеалі молоді. У цій статті акцентовано увагу на зазначених вище аспектах і показано актуальність такого розуміння проблеми виховання в умовах глибоких соціально-політичних та економічних змін. Суспільство, що трансформується, потребує ціннісної основи, етизації відносин, а звідси й актуальність морального виховання.

Зерна чеснот є вродженими; це доводиться тим, що будь-яка людина тішиться гармонією, а також і тим, що сама вона зсередини й ззовні є не що інше, як гармонія, – зазначав Я.-А. Коменський. У творі “Материнська школа, або Про дбайливе виховання юнацтва у перші шість років” він підкреслює необхідність визначення мети виховання:

- віри і благочестя;
- добрих звичаїв;
- знання мов і наук.

І все це саме в такому порядку, а не навпаки. “Насамперед необхідно привчати дітей до благочестя, потім – до добрих звичаїв або добродійностей і, нарешті, – до більш корисних наук,” – вважав педагог.

Ще у XVII ст. він розробив правила “мистецтва розвивати моральність”. Коменський вважав, що мудрість, поміркованість, мужність і справедливість – це ті головні чесноти, які треба обов’язково виховувати в дітей, щоб не порушувалася гармонія їхнього розвитку. Ось деякі з цих правил:

- чесноти мають прищеплюватись юнацтву всі без винятку;
- з того, що є правильним та чесним, нічого не треба вилучати, оскільки істинне судження про речі є істинна основа будь-якої добродійності, тому юнакам необхідно вивчати істинні відмінності речей та їх якість;
- додержуватися помірності в їжі та питві, у сні та неспанні, в роботі та іграх, у розмові та мовчанні – тобто нічого не треба робити надмірно;
- мудрості діти навчатимуться, перемагаючи самих себе, стримуючи свій потяг до зайвої біганини або гри, вгамовуючи нетерплячість, нарікання, гнів.

Я.-А. Коменський мав досить великі надії на виправлення людських помилок, якими сповнений світ. З найпершого дня вступу в життя люди вчитимуться поступатись одне одному, чинити в усьому з належним розумінням. Справедливості треба навчатися, нікого не ображаючи, віддаючи кожному своє, уникаючи брехні та лицемірства, виявляючи сумління й люб’язність. Треба плекати в юнаках такі види мужності, як благородна прямодушність та терплячість у праці. Чесноти в дітей треба розвивати через справи, а не через балаканину. Благородна прямодушність досягається частим спілкуванням та взаємостосунками з благородними людьми й виконанням усяких можливих доручень. Звичку до праці юнаки набудуть тоді, коли постійно займатимуться серйозною або цікавою справою. Працьовитості треба навчати через працю й таким чином, щоб розумові й фізичні заняття перейшли в любов до праці, яка зробить ледарство нестерпним. Українська школа має звернутися до виховання працелюбності, до розвитку через уміння рук, до навчальних планів слід повернути осмислене в нових соціально-економічних умовах трудове навчання й виховання з відповідним змістом.

Слід прищепити молодим людям споріднену зі справедливістю чесноту – готовність служити іншим. Треба старанно виховувати в юнацтва свідоме ставлення до призначення нашого життя, а саме до того, що ми народжуємося не лише для себе самих, але й для ближнього. Розвиток чеснот треба розпочинати з наймолодших років, перш ніж порок оволодіє душею. Чеснот навчаються, постійно діючи чесно. Нехай перед дітьми будуть приклади порядного життя батьків, учителів, товаришів. Учителями мають бути високоморальні люди. Певні приклади корисно брати зі Святого Письма – наприклад, треба знати, чому і як необхідно уникати заздрощів, якою “зброєю” захищати серце від туги й усіляких людських нещасть, як вгамовувати гнів. Навчати моральних правил слід відповідно до віку й рівня розвитку дитини, захищаючи дітей від товариства аморальних людей.

Ще К. Ушинський звертав увагу на те, що мораль формується у взаємостосунках дитини як із дорослими, так і з товаришами, що моралі не передати дітям ні настановами, ні нагородами, ні покараннями. Ось чому виникнення стосунків між дітьми на основі еталону любові за принципами: “не роби іншим того, чого не бажаєш собі”, “не засуджуй нікого”, “люби ближнього свого, як себе самого” тощо – ґрунтується на вродженому в людині почутті цілковитої рівності (перед своєю совістю) з оточуючими. Виховати ж совість – означає віддавати себе іншим людям з дитинства, переживати потребу в людині. Чиста совість, – за влучним висловленням Я.-А. Коменського, – це “безперервний бенкет” у житті людини. Дитина повинна навчитися виявляти любов до інших, не сподіваючися при цьому на отримання якоїсь користі для себе.

На перший погляд зазначені підходи можуть видаватися архаїчними й вести мову про совість як “безперервний бенкет” у житті людини в умовах, коли переважає прагматизм, конкуренція, а ринкові ознаки стають характерними не лише для економіки, а й людських стосунків, безперспективно. Однак суть полягає саме в тому, що якраз ринкова економіка потребує етизації суспільства, як умови свого існування.

Зокрема, Джордж Сорос вважає, що "...ринкові фундаменталісти не звертають уваги на соціальні цінності, і це матиме для глобального суспільства негативні наслідки, оскільки фінансові ринки не є аморальними: просто вони позбавлені моралі" [10]. Звертаючись до проблем, породжених конкурентним суспільством, Сорос зазначає: "У висококонкурентному середовищі люди, обтяжені турботою про інших, матимуть менше шансів на успіх, аніж вільні від докорів сумління. Таким чином, із соціальними цінностями відбувається процес природного відбору навпаки. Безпринципні опиняються нагорі. Це – один з найнеприємніших аспектів глобальної капіталістичної системи" [11].

Людина навіть в умовах глобального капіталізму повинна прагнути бути досконалою й орієнтуватися на ідеал. Цей ідеал відбитий не лише в національних педагогічних системах. Він закладений у системі світогляду й духовного життя народу. У кожному суспільстві ідеал змінюється зі зміною поставлених добою проблем. Так, наприклад, у США та Швеції наразі є проблема інтегрованого розвитку компетентності. Попередня система ("людський чинник", "людські ресурси") охоплювала лише самих людей, але не враховувала їхніх розумових та фізичних здібностей, тобто компетентності. Вона не висувала потреби щодо актуалізації розумових і моральних якостей, умінь та навичок, які набуваються поза системою формальної освіти.

Дещо в іншій площині триває пошук виховного ідеалу в Німеччині. Педагогічна концепція схоластичної школи вважає необхідною перебудову людського буття та визначення підходу до людини в межах концепції "філософської цілісності". Остання ж у розумінні основ людської цивілізації є цілісністю природничонаукового знання та підходу до людини. Втілення такої концепції сприятиме вихованню інтелектуального, відповідального ставлення кожного до себе особисто та довкілля.

За прогнозами вчених, XXI ст. започаткує новий злет демократичного вдосконалення суспільства, яке ґрунтуватиметься на силі розуму й людяності. Найяскравішими його виявами стануть відродження та розквіт нації, пріоритет прав людини, інтелектуалізм, соціальна справедливість, компетентність і професіоналізм, висока духовність і моральність, небачений розквіт творчої ініціативи. Все це накладає нові обов'язки на вчених-педагогів. Це й тлумачення суспільних процесів, і вирішення проблеми сучасних наукових організацій і цінностей. Особливу перевагу матимуть ті педагогічні системи, які зможуть максимально виявити та практично застосувати свою самобутність і неповторність.

За твердженнями дослідників, сучасна школа має співпрацювати з сім'єю, церквою, суспільними інституціями з метою виконання таких завдань, як:

- підготовка гідного представника своєї нації, який усвідомлює свою приналежність до неї та пишається цим, розуміє свою етнічну відмінність від представників інших народів, любить свою землю, мову й культуру, дбає про її поступ і готовий до її оборони від чужих посягань. Він переконаний, що найповніший розквіт нації можливий лише у власній державі. У зв'язку з цим усвідомлюється закономірність створення й зміцнення власної держави;
- підготовка до життя в українському суспільстві, яке має поліетнічний склад населення, що передбачає виховання, побудоване на філософії поєднання загальнолюдських та національних цінностей; виховання свідомого патріота України, озброєного знанням про минуле, сучасне й перспективи подальшого розвитку нашого суспільства й держави. Виховання члена демократичного суспільства, у свідомості й діях якого поєднані права й обов'язки, відповідальність перед суспільством за те, що вчинив, і за те, чого не вчинив; виховання дисциплінованої, принципової й мужньої людини;
- підготовка до індивідуального життя: піклування про здоров'я дитини, формування її культурних потреб, здібностей, уподобання, ініціативності, працьовитості, комунікативних умінь, знання мов тощо;
- підготовка до участі в культурному житті держави, народу, але не як пасивного споживача культури, а як активного її творця, здатного до збереження, розвитку й захисту культурних надбань (як щодо національної культури, так і щодо високих зразків культури народів світу);
- підготовка до життя в екологічному, політичному, економічному, культурно-освітньому суспільному середовищі;
- підготовка до фахової діяльності, яка має на меті допомогти дитині на основі її природних здібностей та суспільних потреб обрати майбутню професію [12; 13].

Але щоб школа у процесі освітньої трансформації змогла виконати поставлені завдання, потрібно, щоб вона з вербальної та авторитарної перетворилася на школу праці та самодіяльної творчості учнів. А для цього важливо, щоб творчим і активним був насамперед учитель. Необхідно, щоб учитель був носієм моралі, умів сам і навчав дітей жити в демократичному суспільстві так, щоб вони були здатні діяти в змінених суспільно-господарських та політичних умовах.

До таких завдань учитель має бути підготовленим вже в процесі його навчання у вищій школі. В історії української педагогіки та у світовій практиці є багатий досвід підготовки вчителя в системі університетської освіти шляхом додаткового навчання за педагогічною спеціальністю. Наприклад, випускники українського університету дорядянських часів, якщо бажали стати вчителями в школах, мали змогу отримати підготовку на "річному педагогічному курсі". Подібний досвід є в багатьох країнах. Так, у Німеччині вчителів готують на рівні університетської освіти. Після отримання диплома з обраних предметів кандидат у вчителі направляється на річні або дворічні педагогічні студії. Після закінчення навчання він складає державний іспит і отримує диплом на право працювати в школі або в інших освітніх закладах.

У Великій Британії умовою допуску до річного педагогічного навчання є закінчення чотирирічних університетських студій з вільно обраного напрямку.

Нині в Україні на шляху до інтеграції з європейськими країнами в освітній сфері запроваджено ступені бакалавра, спеціаліста та магістра в системі вищої освіти. Це, на наш погляд, дає можливість готувати вчителя на європейському рівні, якщо мати на увазі організаційний аспект. Відтак, студент після закінчення університетського бакалаврату повинен визначитись, чи готуватиме він себе до педагогічної діяльності. Тут велике значення надається залученню річних навчальних планів. Зазначений підхід має й важливе виховне значення, оскільки він надає можливість завершити роботу з вибору певного фаху, адекватного здібностям та схильностям студента, що сприятиме більш відповідальній підготовці до нього, до вироблення в собі індивіда, необхідних для майбутньої професії морально-професійних якостей. Водночас такий підхід спрямований на досягнення гармонії особистих потреб та інтересів з державними, створення умов до комфортного самопочуття в суспільстві, на формування почуття задоволення власною долею, захищеності, впевненості в майбутньому. Отже, врешті-решт, можна сподіватися, що настане доба розквіту й окремої особистості, й суспільства в цілому, яке прямуватиме шляхом сталого розвитку; проте без звернення до одвічних цінностей, до яких входять і цінності національні, без сприйняття нових цінностей, створених у процесі культурогенезу, ми не зможемо забезпечити сталого розвитку суспільства.

Висновки

Сучасна система освіти та виховання на всіх рівнях її функціонування може забезпечити культурну спадкоємність і співробітництво не лише між різними поколіннями, а й між різними націями й державами.

Система освіти і виховання України у своїй генезі набирає принципово нових форм, реалізація яких визначатиме сталий розвиток та імідж нашої країни у XXI ст. Упродовж минулого століття суспільно-економічний та політичний розвиток визначав зміст навчально-виховного процесу; розпочинаючи з другої половини XX ст., з розгортанням науково-технічної революції й трансформацією суспільства з аграрного в індустріальне та інформаційне освіта дедалі більше стає безпосереднім рушієм розвитку сучасного суспільства. Відтак, новій парадигмі освіти, формування якої є реальністю сучасного життя, належатиме провідна роль у сформуванні нової культури, культури освіченої людини.

Сучасна освіта потребує вироблення освітнього та виховного футуризму, своєрідної стратегії майбутнього, що покликана допомогти людині в адаптації до швидкозмінної дійсності. Педагогічна й виховна діяльність мають сенс, якщо вони спрямовані у майбутнє. Ідеал майбутнього, найвищим сенсом якого є збереження людини та біосфери, стає критерієм історичних і культурних надбань, що трансформуються в нову культуру.

Спираючись на сучасні концепції визначення сутності культури, можна зробити висновок про зростання ролі культуротворчого чинника розвитку країни (впродовж упровадження інтелектуальності в культуру). Це свідчить про наявність можливості перспективного моделювання майбутнього освіти, яка передбачає формування бажаної загальної культури як культури значною мірою освітньої.

Освіта все більше стає провідним феноменом культури, виховним фактором, зорієнтованим на утвердження особистісних першооснов у людині. Людинотворча і моралетворча функція освіти стала високою ідеєю сучасної філософії освіти.

Література

1. Андрущенко В.П. Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть: Спроба прогностичного аналізу // Вища освіта України.– 2001.– № 1.
2. Бех І.Д. Цінності як ядро особистості // Цінності освіти і виховання.– К., 1997.
3. Губерський Л. та ін. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз.– К.: Знання України, 2002.
4. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії: Навч. посіб.– К., 1997.
5. Кремень В., Ткаченко В. Орієнтири на перспективу // Шлях освіти.– 1997.– № 2.
6. Кремень В.Г., Табачник Д.В., Ткаченко В.М. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду).– К.: ARC-UKRAINE, 1996.
7. Михальченко М., Самчук З. Україна доби межичасся. Блиск та убозтво куртизанів.– К., 1998.
8. Савченко О. Основні напрями реформування шкільної освіти // Шлях освіти.– 1998.– № 1.
9. Савченко О.Я. Реформування шкільної освіти і реалізація її оздоровчої функції // Шлях освіти.– 2001.– № 4.
10. Сорос Д. Криза глобального капіталізму: Відкрите суспільство під загрозою.– К.: Основи, 1999.– С. 214.
11. Там само.– С. 216.
12. Стельмахович М. Теорія і практика українського національного виховання.– Івано-Франківськ, 1996.
13. Ігнатенко П.Р., Поплужний В.Л., Косарева Н.І., Крицька Л.В. Виховання громадянина: Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти.– К., 1997.

Статтю подано до редколегії
26.09.2003 р.

УДК 248: 281.9

І.М. Петрова – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології Волинського державного університету імені Лесі Українки

Ісихазм як релігійно-духовний чинник формування православної духовності

Роботу виконано на кафедрі соціології ВДУ ім. Лесі Українки

Стаття містить філософське дослідження релігійного феномена ісихазму як містичного вчення, спрямованого на вдосконалення людини та практику богопізнання. Ісихазм формувався на ґрунті взаємодії патристичного богослов'я та аскетичного напрямку. Він є універсальним вченням про "обожнення" людини. Духовне перетворення людини досягалося за допомогою містичної практики "розумної молитви", а також через усеохоплюючу любов до Бога і світу.

Ключові слова: ісихазм, кордоцентризм, синергія, духовне перетворення.

Petrova I.M. Hesychasm as a religious spiritual factor which defines orthodox spirituality. The article is devoted to philosophical investigation of the religious phenomenon of hesychasm as a mystical doctrine, which was directed to man's perfection and practice of God-knowledge. Hesychasm was formed as a result of interaction of patristic theology and ascetic teaching. Hesychasm is the universal doctrine about man's godlike. Spirit transformation of a Man can be reached by means of the mystical "clever prayer" and the training of general love to the God and the world.

Key words: hesychasm, cordocentrism, spiritual creation, synergy.

Східному християнству притаманне синкретичне, цілісне пізнання. Якщо Західна церква допускала можливість раціонального шляху наближення до Бога, а відтак, будь-яку розумну діяльність визнавала благом, то Східна церква пішла іншим шляхом. Бог для неї є не пізнаваним,